

A természeti erőforrások ára*

A monopoljára és a csökkenő hozadék törvénye

Van olyan vélemény, amely szerint *diszparitás* van a kitermelő és a feldolgozó ágak termékeinek árszínvonala között, mégpedig az előbbiekről rovására, ami az oligokulturás szerkezetű fejlődő országokat sújtja. Ha ez a nézet helytálló, mivel magyarázható a természeti erőforrások nagymérvű kiaknázása az iparilag fejlett területeken? A Szovjetunió és az Egyesült Államok a természeti erőforrások fő termelői. A Szovjetunió esetében még lehet úgy érvelni, hogy az árstruktúra nem játszik meghatározó szerepet a tervszerű fejlesztés struktúrapolitikájában. Az Egyesült Államok esetében azonban szabadpiaci gazdasággal van dolgunk, ahol a profitmotívum mindig meghatározó volt a beruházási tevékenységben.

A természeti erőforrások áralakulásának specifikus vonásait *Marx*-nak az extraprofit földjára való átváltozásáról szóló fejtegetései tárják fel. Eszerint, ha valamely földterület mezőgazdasági hasznosítása csupán az átlagprofitot hozná, akkor csak e föld tulajdonosa vonhatná művelés alá. Haszonbérleti rendszerben az árnak az átlagprofit mellett abszolút földjára is kell hoznia. Ezért a mezőgazdasági termékek árát a tőkés módon művelt legrosszabb föld termelési feltételei szabályozzák. Értelemszerűen vonatkozik ez a bányászatra is.¹

Ezek az összefüggések a második világháború után lényegében csak egy vonatkozásban módosultak. Az *európai agrárprotekciónizmus* következtében a mezőgazdasági termékek árszínvonala alacsonyabb, mint akkor lenne, ha az államok a kedvezőtlen természeti adottságú (hegyvidéki stb.) termelőknek nem nyújtanának költségvetési támogatást, ha nem szubvencionálnának egyes mezőgazdasági termékeket, illetve, ha nem biztosítanának az intenzifikálás (beruházás, korszerű agrotechnika) ösztönzésére árubeszerzési, hitel- és más kedvezményeket. Összegezés-ként megállapítható:

- a feldolgozó ágak árszínvonalát az átlagprofitráta,
- a kitermelő ágak árszínvonalát a földjára (bányajára) kiegészítő átlagprofitráta szabályozza,
- a különösképpen kedvező természeti feltételek között termelt áruk ára pedig monopoljára is tartalmaz.

Vegyük példának a kőolaj világpiacon. Ez az ár az ötvenes évek vége felé két ízben is jelentősen csökkent. Amikor a mélyponton volt,

* A Nemzetközi Közgazdasági Társaság 1977. VIII. 29.—IX. 3. között Tokióban rendezte az V. Közgazdasági Világkongresszust, a „Gazdaságnövekedés és források” témában. Ez a tanulmány a kongresszushoz benyújtott „A természeti erőforrások múltbeli és jövőbeli ára” című dolgozat felhasználásával készült.

¹ Marx, K.: A tőke. III. kötet. Kossuth, 1961. 598—742. 1.

1,76\$-ért lehetett (fob közelkeleti kikötő) 1 barrel kőolajat vásárolni. Ez vezetett 1960-ban az OPEC megalakítására. A cél akkor még csak az áringadozások elleni védekezés volt. De a kőolaj világpiaci ára még a mélyponton is tartalmazott monopoljárdékat. A költségviszonyok az OPEC megalakulása körüli időszakban az 1. sz. táblázat adatai szerint alakultak.

1. sz. táblázat

A kőolaj önköltsége 1961-ben

Megnevezés	Részese- dés a tőkés világ termeléséből*	Önköltség**	
		\$/barrel	USA-önköltség = 100
Egyesült Államok	38%	1,63	100
Közél-Kelet.....	30%	0,17	11
Venezuela.....	16%	0,68	42

* Petroleum Press Service, 1962. január.

** La Cooperation économique européenne. Troisième rapport de l'OECD Párizs, 1962.

Ami hátrányos a fejlődő országok számára, az valójában a történeti háttér, hogy mint gyarmatok függtek az iparilag fejlett országoktól. Ez a függőség hozta létre és tartotta fenn oligokultúrás struktúrájukat. Emellett, az iparilag fejlett országok vállalatai aknázták ki a természeti erőforrások nagyobbik részét, így ezek a vállalatok akkumulálták — részben-egészben — a földjárdékat vagy monopoljárdékat. Végül, a multinacionális vállalatok árpolitikáját — amint arra később még kitérünk — az iparilag fejlett országok érdekei vezérelték.

Konvencionális vélekedés szerint a mezőgazdasági termékek és az ásványi anyagok *relatív ára* a föld csökkenő hozadéka miatt hosszú távon csak emelkedhet. Ezt a törvényt — miként ismeretes — *Ricardo* fogalmazta meg.²

A csökkenő hozadék általános megfogalmazásában a következő: egy bizonyos ráfordításfajtának (például a munkának) a többi változatlan ráfordításhoz (például a földhöz) viszonyított növelése — a technológia adott színvonala mellett — növeli az összkibocsátást, de egy ponton túl az azonos nagyságú pótlólagos ráfordításokhoz tartozó pótlólagos kibocsátás egyre kisebb lesz. Vannak, akik az így értelmezett csökkenő hozadékot a közgazdaságtan és a technológiai *alapvető* törvényének tekintik.³ Ha azonban a társadalmi-gazdasági *fejlődés* törvényszerűségeit tekintjük alapvetőnek, akkor ez a megállapítás vitatható.

Érdekes felidézni *Lenin vitáját Bulgakovval*: »... ha a földbe egymást követően befektetett munka és tőke nem csökkenő, hanem egyforma mennyiségű terméket hozna, akkor — írja *Lenin* — egyáltalán semmi értelme sem volna a vetésterület bővítésének... Ez a szokásos (és *egyetlen*) érv az „egyetemes” törvény mellett. De aki csak egy kicsit is elgondolkozik ezen, nyomban látja, hogy ez az érv a legtartalmatlanabb absztrakció, amely figyelmen kívül hagyja a legfontosabbat: a technika színvonalát, a termelőerők állapotát. Hiszen lényegében maga a „pótlólagos (vagyis egymást követő) munka- és tőkebefektetés” fogalma is

² Ricardo, D.: Principles of political economy and taxation London, 1817.

³ Samuelson, P. A.: Közgazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 89—90. l.

feltételezi a termelési módok megváltoztatását, a technika átalakulását... Természetesen viszonylag kis méretekben, a technika adott, változatlan színvonala mellett is lehetőségek (és elő is fordulnak) „pótlólagos munka- és tőkebefektetések”; ebben az esetben *bizonyos fokig* alkalmazható abban az értelemben, hogy a technika változatlan állapota viszonylag igen szűk határokat szab a pótlólagos munka- és tőkebefektetéseknek. Egyetemes törvény helyett fölöttébb viszonylagos „törvényt” kapunk...⁴

Ricardo azonban a hasznosítás alá vont terület *bővítésével* kapcsolatban fogalmazta meg a föld csökkenő hozadékát. Feltevése szerint a szükségletek bővülésével az emberiség egyre rosszabb hatékonysággal hasznosítható területeket kénytelen igénybe venni. A mezőgazdaságban növekszik az átlagosnál rosszabb termékenységű és a piactól távolabb fekvő földek aránya. A bányászatban növekszik a kedvezőtlen természeti adottságok miatt az átlagosnál nagyobb fajlagos ráfordítással kiaknázható ásványi anyagok aránya. Ez húzódik meg a természeti erőforrások relatív árának emelkedésére vonatkozó hipotézis mögött, amit a századunk utolsó negyedére vonatkozó prognosztizálások is igazolni látszanak.

A világgazdaság jövőjét ábrázoló ún. *Leontief*-modell az Egyesült Államokra számított fajlagos ráfordítások általánosításával feltételezi, hogy — konstans árszínvonal mellett — az 1970 és 2000 közötti időszakban az ásványi anyagok ára 2,6-szorosára nő, a mezőgazdasági termékek ára 14 százalékkal emelkedik, ennek megfelelően a késztermékek relatív ára 6,8 százalékkal csökken.⁵

A Szovjetunióban *J. Jakovec* szerint hasonló tendenciákkal számolhatunk. E szerint a nehézipar nagykereskedelmi árszínvonala 1973-ban 9 százalékkal haladta meg az 1940. évit, de ezen belül a szénkitermelő ipar árszínvonala 4,71-szeresére, a vaskohászaté 2,42-szeresére, az építőanyag-iparé pedig 1,73-szorosára emelkedett. A bányaiipari termékek önköltsége távlatilag szemlélve, szerinte még erőteljesebben fog emelkedni, mert a gyors ütemű kiaknázással romlanak a termelés természeti feltételei. Át kell térni újabb, minőségileg rosszabb és távolabbi lelőhelyek kitermelésére.⁶

A természeti erőforrások átirányzatát vizsgálva mindazonáltal nem hagyhatók figyelmen kívül *Harold J. Barnett* és *Chandler Morse* kutatásának eredményei. Közel egy évszázad adatait elemezve, bizonyították, hogy az Amerikai Egyesült Államokban csökkent a természeti erőforrások relatív értéke, vagyis nőtt a föld hozadékképessége.⁷

A feldolgozott statisztikai adatok szerint a kitermelő ágak egységköltsége mintegy a felére csökkent. A bányászatban még nagyobb mértékű volt a költségcsökkenés. A hozadék csak az erdőgazdaságban esett vissza: az egységköltség a polgárháborútól az első világháborúig emelkedett. De az első világháború után a hozadék az erdőgazdaságban megközelítően állandó (vagy kissé emelkedő) volt.

⁴ Lenin, V. I.: Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok” V—IX. fejezet. Ozrazovanyije, 1906. 2. sz. Lenin Összes Művei. 5. kötet. 91—244. l. Kossuth Könyvkiadó, 1965.

⁵ The Future of the World Economy. United Nations, 1976. Department of Economic and Social Affairs. A jelentést egy munkaközösség készítette *Anna P. Carter*, *Wassily Leontief* és *Peter Petri* vezetésével.

⁶ Jakovec, J.: Az ásványi nyersanyagok árának mozgása. Voproszi Ekonomiki, 1976. 6. sz.

⁷ Barnett, H. J.—Morse Ch.: Scarcity and Growth. The Economics of Natural Resource Availability. Baltimore, 1962.

2. sz. táblázat

A kitermelő ágakban az output egységére jutó munka- és tőkeinput az Egyesült Államokban (1929 = 100)

Időszak	Kitermelő ágak	Mezőgazdaság	Bányászat	Erdőgazdaság
1870—1900	134	132	210	59
1919	122	114	164	106
1957	60	61	47	90

Ricardo hipotézise: a romló természeti feltételek jórészt közömbösítik a műszaki fejlesztés hatását. Következésképpen a kitermelő ágakban emelkedniök kell az egységköltségeknek a feldolgozó ágakéhoz viszonyítva. Valójában azonban az Egyesült Államokban a kitermelő ágakban az egységköltség a vizsgált időszakban a feldolgozó ágak egységköltségéhez képest csökkent. E tekintetben megint csak az erdőgazdaság jelentett kivételt.

3. sz. táblázat

A kitermelő ágak relatív ráfordítása a feldolgozó ágakhoz képest az Egyesült Államokban (1929 = 100)

Időszak	Kitermelő ágak	Mezőgazdaság	Bányászat	Erdőgazdaság
1870—1900	99	97	154	37
1919	103	97	139	84
1957	87	89	68	130

Persze tudjuk, hogy az Egyesült Államokban a fejlesztések piaci indítéka mindig is rendkívül erőteljes volt. Belföldi természeti erőforrások kiaknázására tőkebefektetést — a háborús állapotoktól eltekintve — csak akkor eszközöltek, ha ez a tőkekitételnél jövedelmezőbbnek bizonyult.

Az értékviszonyok egyesült államokbeli alakulása kapcsán érdemes felfigyelni a csökkenő földhozadék törvény megszületésének körülményeire. Ricardo a Napoleon által elrendelt kontinentális zárlat nyomán Angliában kialakult helyzet tapasztalataira támaszkodva fogalmazta meg ezt a törvényt. Ez sajátos helyzet volt, ami önmagában nem ad alapot „egyetemes” igazság megfogalmazására. Annak lehetőségét persze nem zárhatjuk ki, hogy századunk utolsó évtizedeiben a csökkenő földhozadék tendenciája jut érvényre. Úgy tűnik azonban, hogy az 1970—2000 közötti időszakban a természeti erőforrások áralakulását nem annyira a ráfordítások alakulása, mint inkább — a relatív hiány fokozódása nyomán — a föld- (monopol-) járadék maximálására irányuló törekvés, illetőleg az ehhez kapcsolódó ellentétes érdekű erőviszonyok alakulása határozza meg.

A történelmi és a várható árstruktúra

A természeti erőforrások relatív árának alakulását a világkereskedelemben a *külkereskedelmi cserearány méri*. A kitermelő és a feldolgozó ágak termékei közötti külkereskedelmi cserearány az elmúlt fél évszázadban a 4. sz. táblázat adatai szerint alakult.

4. sz. táblázat

A kitermelő és a feldolgozó ágak külkereskedelmi cserearányának alakulása (1950 = 100)

Év	Kitermelő	Feldolgozó	Cserearány
	ágak		
1928	87	129	146
1938	34	62	182
1948	100	121	121
1958	98	123	126
1965	102	136	133
1970	105	149	142
1975	317	271	85

Az elmúlt fél évszázadban a kitermelő ágak számára két rendkívül kedvező időszak adódott; az egyik a koreai háború nyomán 1950—1952; a másik az olajárrobbantás nyomán 1974—1975. A feldolgozó ágak számára a második világháború előtti utolsó békeév volt kedvező. A kereslet-kínálati tényezők eltérő *intenzitású* és némelykor eltérő *irányú* ármozgást indukáltak egyfelől a természeti erőforrások, másfelől az ipari készárúk körében.

5. sz. táblázat

Az árak szóródása az átlag körül

Időszak	Kitermelő	Feldolgozó	Átlag
	ágak		
1950—1959	8,7	5,7	7,5
1960—1969	2,2	0,9	1,0
1970—1975	25,8	5,9	17,5

Az árak nagyobb mértékben szóródnak a kitermelő, mint a feldolgozó ágak termékeinél. A háború okozta keresletnövekedés vagy természeti csapás okozta terméskiesés nyomán felszökik a természeti erőforrások ára, hogy aztán az új beruházások vagy a kedvező klimatikus viszonyok okozta túltermelés árzuhanást idézzen elő. A rövid távú ár-ingadozások az instabilitás elemeit honosítják meg a gazdaságban. Ez az instabilitás nagy hátrányokat is jelent.

— *Árzuhanás* esetén az exportőr ország devizabevételtől esik el, amellyel fejlesztési politikájában számolt. Ez a hátrány különösen nagy, ha monokultúrás gazdaságú fejlődő országot érint.

— *Árfelszökés* az importőr országnak okoz váratlanul több devizakiadást, ami felboríthatja a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyát.

Az 1973. évi olajárrobbantás — úgy tűnik — alapvetően új helyzetet teremtett. Azóta a természeti erőforrások körében *hektikus áremelkedés*

dések tapasztalhatók. De míg a legtöbb természeti erőforrás esetében az árak konjunktúraérzékenysége többé-kevésbé ma is érvényesül, addig az olaj relatív ára most már kb. négy éve stabilizálódott az árrobbantással megemelkedett szinten. Az olajár ettől függetlenül is megkülönböztetett figyelmet érdemel. *Először* is, az olaj a legfontosabb bányászati termék. Erről győzhetnek meg *Friedensburg* számításai.⁸

6. sz. táblázat

A fontosabb ásványi anyagok részesedése a világ bányászatának értékében (%)

Ásvány	1860	1913	1962
Kőolaj	0,1	8,1	41,4
Földgáz	—	0,5	3,9
Szén	54,1	52,4	21,4
Energiahordozók	54,2	61,0	66,7
Összes többi ásványi anyag	45,8	39,0	33,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

Másodszor, a belátható jövőben elsősorban az energia állíthat korlátot a gazdaságnövekedésnek. Ilyen következtetésre jutott csaknem valamennyi — a növekedés problémáit tárgyaló — nemzetközi értekezéslet, köztük az Európai Gazdasági Bizottság védnöksége alatt 1973 decemberében Stockholmban folytatott kerekasztal-beszélgetés, amelyet *Erik Lundberg* elnökletével a közgazdászok egy csoportja a hosszú távú növekedés tényezői és feltételei tárgykörében folytatott.⁹

A természeti erőforrások várható ártendenciáját így mintegy az olajár útján igyekszünk megközelíteni, noha tudjuk, hogy az általános törvényszerűségek háttérben sok egyedi jelenség húzódik meg, amelyek csak egy vagy néhány természeti erőforrásra érvényesek. De talán általános érvényűen szögezhető le: a természeti erőforrásoknak a világpiacra végbemenő hektikus ármozgásai nem magyarázhatók meg a piaci árelmélet keretei közé illesztve.

A piaci árelmélet szerint *a kereslet az árral határozódik meg*, az ár függvényében változik. Az 1973. évi olajárrobbantás egyik napról a másikra négyszeresére emelte a kőolaj világpiaci árát. A keresletnek a keresleti görbe által előírt pályán csökkennie kellett volna. Valójában az árrobbantás nem, illetve alig gyakorolt befolyást az olajkeresletre. Csak annyi történt, hogy napirendre kerültek a gazdaságossági megfontolásokból korábban elvetett fejlesztések és fokozott hangsúlyt kapott az energiatakarékosság. Mindez érzékelhető és fontos hatás ugyan, de jellemben eltér a hagyományos árelmélet feltételezéseitől.

Leginkább a „tökéletlen” verseny, valamint a „monopolista” verseny elméletei szolgálnak alapul a kerszerű piaci árugazdaságokban az

⁸ Friedensburg, F.: Die Entwicklung der Bergwirtschaft der Welt in den letzten Hundert Jahren. Glückauf, 6. Jan. 1965. 63—77. l.

⁹ A vitában a következők vettek részt: *Blanc, L. P., Horvat, B., Mason, E., Pajestka J., Stone J. R. N. és Tinbergen, J.* — UN: Factors and Conditions of Long-Term Growth, Seminar on Factors and Conditions of Long-Term Growth, Stockholm (Sweden), 3—7. December 1973. New-York, 1974.

áralakulás tudományos kifejtéséhez.¹⁰ A „monopolista” verseny elmélete szerint a termékek helyettesíthetősége a vállalatok közötti versenyt a termékek közötti versennyé változtatja. Az olaj — tüzeléstechnikai célra való alkalmassága folytán — közös nevezőre hozható a többi energia-hordozóval, például a szénnel. Az egybevetetőség a fűtőértéken alapul. Alapjában véve azt lehetne feltételezni, hogy az energia-hordozók relatív világszintű ára igazodik azok relatív fűtőértékéhez. Valójában azonban a kettő egybeesése csak esetleges, a lehetséges eltérés pedig mindkét irányban számottevő.

7. sz. táblázat

A kőolajnak szénegyenértékben kifejezett
relatív világszintű ára* (Szénár = 100)

Év	Relatív ár	Év	Relatív ár
1929	131,5	1958	112,0
1938	125,0	1965	87,7
1948	98,0	1970	54,6
1954	101,0	1975	242,1

* A számítások NSZK-beli statisztikai adatokon alapulnak; az olajár NSZK kikötő, a szénár NSZK bányáé értendő.

Vegyük az *olajhelyettesítés* költségét, amely a ma uralkodó felfogás szerint a jövőbeli olajár fő meghatározója. Az e tekintetben mutatkozó véleményeltérésekre mutat rá a 8. sz. táblázat.

8. sz. táblázat

A kőolaj 2000 körüli becsült relatív világszintű ára

Megnevezés	1976. évi vásárlóerejű \$-ban \$/barrel
Alsó árhatár	7
Bázisár (1976. évi ár)	11,5
Felső árhatár:	
I. becslés	18
II. becslés	20—30

Az olaj barrelenkénti 7 dolláros ára az az ár, amelyet az olajárrobbantást követően néhány iparilag fejlett ország minimális árként deklarált, abból a célból, hogy ösztönözze az olajimportot helyettesítő befektetéseket. A 20—30 dollár körüli barrelenkénti árat a *H. Ager—Hanssen*-tanulmány indokolja.¹¹ Ezt a tanulmányt a norvégiai Stawangerben az 1976 őszen tartott „Offshore North Sea” olajkonferencia vitatta meg. Az Oxford Energiapolitikai Klub 1976. november 13-i ülésén többen a barrelenkénti 18 dolláros árat tekintették a reálisan számításba veendő jövőbeli olajárnak. Lehetne ezt folytatni a prognosztizálás más változataival, de az eddigiek is jól érzékeltetik, hogy a helyettesíthetőség mértéke, módja, a határköltség megítélése stb. bonyolult problémákat vet fel, amelyek tekintetében lényeges véleményeltérésekre lehet jutni.

¹⁰ Lásd Robinson, J.: *Economics of Imperfect Competition*. London, 1954. Chamberlin, E. H.: *The Theory of Monopolistic Competition*. Cambridge, Mass. 1947.

¹¹ Ager-Hanssen, H.: *Norwegian oil and alternative energy resources*. Norvégia olaj- és alternatív energiaforrásai. (Kézirat).

Fel kell tennünk a kérdést: lehet-e a világgazdaságban érvényesülő viszonyok között elvont modellekben ábrázolt piaci formákra épülő ár-elmélet kritériumait alkalmazni? Ez az, ami vitatható. A természeti erőforrások ára egyensúlyi árként működik, de a háttérben meghatározott — hatalmpolitikai szempontok által motivált — *árpolitika* húzódik meg. Ezért a természeti erőforrások jelenlegi és jövőbeli árának elemzésekor a piaci mechanizmus csak szűk keretek közt vehető számításba. Ami e tekintetben a jelent a múlttól megkülönbözteti, az abban foglalható össze, hogy a természeti erőforrások árpolitikája mindinkább kikerül a multinacionális vállalatok hatóköréből; növekedőben van a nyersanyagexportáló országok szerepe.

A fejlődő világ olajkincsét az OPEC megalakulásakor a nyugati világ nemzetközi monopolvállalatai aknázták ki. Külföldi tőkebefektetések révén ezek a vállalatok saját — iparilag fejlett — országaik számára kedvező piaci viszonyokat tudtak megalapozni. Saját üzleti érdekeik is azt diktálták, hogy a föld- és a monopoljáraadó egy részét ne realizálják az olajárban, hanem a *járadék* minél nagyobb részét a termelés magasabb vertikumaiban, vagyis a hazai termelésben realizálják. Az olajárpolitika így nagyban hozzájárult a hazai ország általános iparosításához.

A multinacionális vállalatok az olaj világpiaci árát — általános szabályként — annak relatív használati értéke alatt tartották. *Ez az árstruktúra meghatározott termelési struktúrát* alakított ki, amely kedvezett az iparilag fejlett kapitalista országoknak, hozzájárult iparosításuk finanszírozásához. Ezt az árpolitikát sajátos költségvetési politika támasztotta alá. 1. Olyan *vámrendszer*, amely vámmentes behozatalt biztosít a természeti erőforrások számára és az ipari feldolgozási fok függvényében alkalmaz növekvő vámtételeket. 2. Olyan fogyasztói árrendszer, amely a természeti erőforrásokban realizálódó *járadék*-jövőelem egy részét az ipari fogyasztási cikkek (benzin, cukor stb.) árában — vagyis nem a nyersanyag-kitermelés, hanem a készáru-előállítás helyén — vonja el. Eszerint a *történelmi árstruktúra* csak annak a hatalmi struktúrájának az ismeretében magyarázható meg, amely az oligocentrikus világgazdaságot jellemezte és amelynek a gyarmati rendszer szerves tartozéka volt.

A dolog természetéből folyik, hogy a korábbi gyarmati területek önálló országokká válásával változnak a gazdasági döntések kritériumai, így az ármeghatározódás rendszere is. A fejlődő világ az ENSZ keretén belül és kívül egyaránt a természeti erőforrások felértékelésére irányuló árpolitikát folytat. Az OPEC árpolitikája az ENSZ keretén kívüli kihívás leglátványosabb megnyilvánulása. Lényege: *a multinacionális olajvállalatok vegyianyag-centrikus olajárpolitikájának átváltoztatása nyersanyag-centrikus olajárpolitikává*. Éppen az ilyen átváltás az a momentum, amelyre elsősorban érdemes figyelemmel lenni, amikor a természeti források jövőbeli árát kívánjuk megítélni.

Az *OPEC árpolitikája* az olaj világpiaci árát annak relatív használati értéke fölé emelte. Ez az árpolitika új termelési struktúra-politikát alapoz meg, és mint ilyen, átmeneti strukturális válság hordozója.

Árstabilitás vagy kereskedelmi háború

A természeti erőforrások jövőbeli relatív ára alapvetően az ún. Észak—Dél problémával kapcsolatos, mivel a gazdaságilag fejlett világ gazdasági szerkezete polikultúrás, a fejlődő világ termelési szerkezete pedig oligokultúrás. A fejlődő világ exportjának nagyobbik hányadát ásványi anyagok és mezőgazdasági termékek teszik ki. Egyes fejlődő körzetekben ezekből adódik a devizabevétel 80—90 százaléka. Ilyen körülmények között a fejlődő világban úgy ítélik meg, hogy a történelmileg viszonylag még hosszú átmeneti szakaszban a természeti erőforrások relatív árának emelkedése jelentheti a legbiztosabb esélyt az erőteljes gazdaságnövekedés finanszírozásához szükséges anyagi alapok előteremtésére.

Mindez ugyanakkor ellentmondásos folyamat, hiszen a természeti erőforrások relatív árának emelkedése nem egyértelműen kedvező a fejlődő világ számára. A differenciált ármozgások időről időre más-más országcsoportoknak kedveznek és okoznak egyidejűleg súlyos gazdasági nehézségeket más fejlődő országokban. Tény azonban, hogy a természeti erőforrások felértékelése egyike azoknak a központi kérdéseknek, amelyeket a fejlődő világ az új nemzetközi gazdasági rend intézményi rendszerében napirendre tűzött.

A természeti erőforrások relatív ára emelkedésének nem kell törvényszerűen maga után vonnia az árszínvonal általános emelkedését, feltéve, hogy az áremelés mértéke és módja összhangban marad az árstabilitás követelményével. A természeti erőforrások relatív árának ilyen emelkedése a jövedelmek újraelosztását jelenti

- az országok között az export-import áruszerkezet függvényében;
- az országokon belül a gazdasági ágazatok között a kitermelő ágazatok javára.

Úgy tűnik, hogy a *Leontief*-modellben megjelölt árstruktúra-változás jelzi a természeti erőforrások relatív ára emelkedésének az árstabilitás követelményével összeegyeztethető módját. Az ENSZ-nek az új nemzetközi gazdasági rendről szóló határozata szolgálhat alapul a világpiaci árstruktúra ilyen átalakításához. Ez a határozat a fejlődő világ országainak *kedvezményes elbánása* érdekében sürgeti

- a természetes anyagok versenyképességének javítását a műanyagokkal szemben;
- a nyersanyag-kitermelő kartellek elismertetését;
- a nyersanyagárak indexálását (a késztermékek árának emelkedésével egyidejű és arányos emelését);
- hosszú lejáratú áruegyezmények megkötését; stabilizációs készletek és árkiegyenlítő kasszák egymással összefüggő rendszerének megteremtését.

Ezzel az ENSZ-határozattal összhangban fogadta el a IV. UNCTAD az *integrált nyersanyagprogramot*. Ez a következő termékeket öleli fel: banán, bauxit, kakaó, kávé, réz, gyapot, keményrostok és termékeik, vasérc, juta és termékei, mangán, hús, foszfát, gumi, cukor, tea, trópusi fa, ón, növényi olajok, beleértve az olívaolajat és az olajosmagvakat. Az integrált nyersanyagprogram célja stabil nyersanyagárak kialakítása olyan szinten, amely

- igazságos a termelőnek és méltányos a fogyasztónak;
- figyelembe veszi az inflációs hatásokat és a világban végbemenő gazdasági és pénzügyi változásokat;
- előmozdítja a kereslet és a kínálat egyensúlyát.

Ez idő szerint azonban *gyengék* a kölcsönös érdekek egyeztetése alapján a *stabilizálás útját egyengető erők*. Ezt az Integrált Nyersanyag-program körüli viták is jelzik. Az Integrált Programnak megfelelően két fő területen folynak tárgyalások.

A 18 nyersanyagra 1978 végére kell létrehozni az *áruegyezményeket*. Ezeknek az egyezményeknek a keretében meg kell határozni az adott áruk kívánatosnak vélt árát; ezen irányár meghatározásának elveit és módszereit; azokat az eszközöket és szabályokat, amelyek elvileg biztosíthatnák, hogy a tényleges világpiaci ár az egyezményes ársáv határain belül maradjon. Ilyen eszközök lehetnek: intervenciós vásárlásokra és eladásokra szolgáló nemzetközi ütköző készletek, exportkvóták, az exportőrök és importőrök kölcsönös ellátási, illetve vásárlási kötelezettségvállalásai stb.

A *közös pénzügyi alap megtárgyalása*. A cél: 6 milliárd dolláros alap felállítása a 18 legfontosabb nyersanyag árkiegyenlítő készletének finanszírozására. Az exportőrök és az importőrök fele-fele arányban járulnának hozzá ehhez az alaphoz. Az egyes országok által fizetendő összeg nagyságát az Integrált Programban szereplő 18 áru, vagy (a kóólajat kivéve) valamennyi nyersanyag világkereskedelemben való részesedése, a GNP és az egy főre jutó GNP nagysága alapján határoznák meg.

A megegyezést az a természetes érdekellentét nehezíti, amely abban jelentkezik, hogy az exportőr az árstabilitást magas, az importőr pedig alacsony árszinten óhajtja. Minden áringadozás valamilyen átlagot fejez ki. A magas exportár időszakában az exportőr ország tartalékolhatná az árbevétel egy részét, s e tartalékból egészíthetné ki jövedelmét, amikor az exportár alacsony. Az importőr ország pedig az alacsony importárak időszakában tartalékokat képezhetne, s ezekből támogathatná az importot, amikor az ár magas.

E problémában némi eligazodást jelenthet, ha arra utalunk, hogy az árstabilitás intézményes megoldásának keresése mindig akkor kerül előtérbe, amikor a nyersanyagok és a mezőgazdasági (trópusi) termékek ára a világpiacon alacsony, de sohasem akkor, amikor azok ára magas. Ez azt jelenti, hogy az exportáló országok a fő kezdeményezők. Másképp kifejezve: erősebb képvisellete van annak, ami megfelelő a termelőnek, mint annak, ami méltányos a fogyasztónak.

A természeti erőforrások relatív ára problémájának bonyolultsága azáltal is fokozódik, hogy *inflációban* merül fel, és így össze van kapcsolva az *indexálás* problémájával. Az indexálás ugyanis végsősoron tovább gyorsítja az inflációt, mert a termékek meghatározott körét kivonja az átlag törvényszerűsége alól, amennyiben az átlagot az áremelés minimális mértékének tekinti.

A világpiaci árviszonyokat elemezve úgy tűnik, hogy az olajárrobbanás nyomán a *kereskedelmi háború jegyei* erősödnek. Ez egyben jelzi azt is, hogy hagyományos úton, a piaci árat automatizmus rendszerében racionális megoldás aligha remélhető. Szinte kínálkozik az a feltételezés, hogy a szabadpiaci mechanizmus csak abban az időszakban volt működő-

képes, amikor alkalmazni lehetett a hatalmpolitikai fegyvelmezést és mint végső megoldást, a háborút.

Az OPEC által elrendelt 1973. évi olajembargó, az energiahordozók és egyes nyersanyagok árának ezt követő robbanásszerű emelése, pontosabban ezeknek az akcióknak a sikere rámutatott a fejlett kapitalista országok viszonylagos sebezhetőségére, egységproblémáikra és retorziós lehetőségeik viszonylagos korlátozottságára. Az OPEC nyilván számolt a kereslet merevségével is, amelyet az iparilag fejlett tőkésországokban a gazdaságnövekedéshez és foglalkoztatottsághoz fűződő alapvető érdek hoz magával.

A fejlődő világ kihívásának is szerepe lehet abban, hogy az iparilag fejlett tőkésországok megváltoztatták exportár-politikájukat. A hetvenes évekig a világpiac viszonylagos árstabilitás uralkodott, noha az iparilag fejlett tőkésországokban az infláció egyre fokozódott. A hetvenes években azonban az infláció a világpiacra is áterjedt.

9. sz. táblázat

Az infláció átlagos rátája országokon belül és a világpiacra

Időszak	Világpiaci*			Országokon belül**
	évi átlagos inflációs ráta			
	a kitermelő ágakban	a feldolgozó ágakban	összesen	
1950—1959	—0,5	2,4	1,0	3,1
1960—1969	0,6	1,3	0,8	3,0
1970—1975	25,4	12,9	17,9	9,0

* Monthly Bulletin of Statistics, illetve a Yearbook of International Trade Statistics.

** Az international Monetary Fund, Research Department 14 iparilag fejlett tőkésország adataiból számított évi ráták átlagosításával nyert adatok (nagykereskedelmi árindex).

A második világháború után a hetvenes évekig az iparilag fejlett tőkésországok arra törekedtek, hogy a belföldi inflációnak a világpiacra való átgyűrűződését lehetőleg elkerüljék. Ezt a vállalati üzletpolitika a nemzetközi versenyképesség megőrzése végett tartotta fontosnak, amit az állami gazdaságpolitika a valuta értékállandósága érdekében támogattott. Az országokon belüli inflációs ráta így mintegy finanszírozta a viszonylag stabil exportár-politikát. Ez a helyzet a hetvenes években megfordult. Ebben az időszakban — legalábbis egyes iparilag fejlett tőkésországokban — már az a törekvés figyelhető meg, hogy a világpiaci inflációt az országokon belüli antiinflációs politika céljaira használják fel. Ez egyike azoknak az új vonásoknak, amelyeket a természeti erőforrások jövőbeli árának vizsgálatakor is számításba kell vennünk.

A világpiaci áralakulásban megnőtt a kormányzati politikák jelentősége. Ezek — direkt vagy indirekt úton — jelentős befolyást gyakorolnak a világpiaci árak alakulására. Következésképpen, gazdasági stabilitás csak kormányzati szinten megvalósuló, nemzetközileg egyeztetett árpolitika révén remélhető. Arra volna szükség, hogy az új nemzetközi gazdasági rend alapelveinek értelmezésében és gyakorlati alkalmazásában mielőbb megegyezés szükséges, ezt követően pedig egyeztetett operatív árpolitika valósuljon meg.